

STATTI

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ ІСТОРИКА-КРАЄЗНАВЦЯ: ДОСВІД, ПЕРСПЕКТИВИ

Історичне краєзнавство відіграє важливу педагогічну роль у моральному, естетичному й патріотичному вихованні молоді. Воно є невід'ємною складовою історичної освіти як у школі, так і вищих навчальних закладах. Власні спостереження юних дослідників життя, праці, побуту населення виводить їх поза рамки заняття, за межі класу чи аудиторії, розширюють їхній світогляд, сферу інтересів, розвивають спостережливість, спонукають до вдумливого ставлення до суспільних явищ. Адже саме краєзнавство робить загальне конкретним, образним, емоційним, усвідомленим. У школі пріоритетне значення мають не стільки результати історико-краєзнавчих досліджень, скільки їхнє освітньо-виховне значення. Натомість студенту необхідно прищеплювати навички наукового історико-краєзнавчого дослідження. Це допоможе молоді встановити взаємозв'язок між загальноісторичним та місцевим матеріалом. Відтак, напрацювання та удосконалення методики історико-краєзнавчих досліджень є і залишатиметься надзвичайно актуальним завданням.

Пропоноване дослідження передбачає спробу узагальнити вже надбаний досвід вітчизняних краєзнавчих студій, проаналізувати основні напрями досліджень та методи їх пізнання.

На доцільності використання історичного краєзнавства в навчально-виховному процесі наголошували видатні українські педагоги. Творець народної національної школи в Україні Костянтин Ушинський вважав, що головним завданням школи є виховання учнів у душі любові й відданості народові, а тому для його виконання необхідно використовувати краєзнавчий матеріал – “історію своєї ближчої батьківщини”, що й заклало початки практики шкільного історичного краєзнавства. Видатний український педагог Софія Русова наголошувала, що краєзнавча робота в школі об'єднує майже всі шкільні дисципліни, всі окремі науки в один комплекс: історію, географію, природознавство, мову, літературу, арифметику, геометрію, мистецтво, економіку, фольклор. С. Русова в низці своїх праць (“Єдина діяльна (трудова) школа”, “Моральні завдання сучасної школи”, “Дидактика” та інших) запропонувала свій план краєзнавчої роботи в школі¹.

Водночас розвиток історичної науки, методології вносить свої корективи до історико-краєзнавчих досліджень. З'являються нові напрями та методи їх реалізації. Однозначно, основою для майбутніх студій є доробок наших попередників. Історик-краєзнавець повинен оволодіти методикою фундаторів української історичної науки, зокрема Володимира Антоновича та Михайла Грушевського. Грушевський, як один з учнів Антоновича (серед яких Д. Багалій, І. Каманін та І. Линниченко, В. Ляскоронський, М. Біляшівський та ін.), з часом сформував власну історичну школу (О. Терлецький, М. Кордуба, С. Томашівський, С. Рудницький, Ю. Целевич, З. Кузеля, І. Джиджора, І. Кривецький, І. Крип'якевич та ін.), доробок його послідовників виходить за межі історико-краєзнавчих та регіональних студій, однак слу-

гує базою для молодого дослідника, взірцем заглибленого наукового підходу опрацювання і викладу матеріалу.

Серед сучасних українських дослідників, науковим осмисленням проблем краєзнавства займалися Я. Жупанський, В. Круль, М. Костриця, В. Горбик, П. Скрипник, В. Бадяк, Я. Серкіз, С. Заремба, Р. Маньковська та ін.² Кожен дослідник вніс своє бачення у розробку проблеми. З розмежуванням об'єктно-предметної сфери та тлумаченням понять “історичне краєзнавство”, “історична регіоналістика”, “локальна історія” донині точаться суперечки, найширше подані в публікаціях Я. Верменич³. Під патронатом Національної спілки краєзнавців України (голова – академік О. Реєнт) колективом авторів з різних областей держави підготовлений підручник для студентів вищих навчальних закладів “Основи краєзнавства” (Київ, 2016 р.).

Краєзнавчі дисципліни нині факультативно вивчаються майже в усіх середніх навчальних закладах. Частина з них забезпечена методичними посібниками, як от “Львовознавство”⁴ та ін. Однак надзвичайно широке коло питань, пов'язаних з різноманітними аспектами життя краю, ставить перед педагогами завдання постійно розширювати тематику досліджень, відкривати нові напрями, удосконалювати методику наукового пошуку та викладання.

Тематика краєзнавчих досліджень практично необмежена, отож спробуємо окреслити тільки основні напрями історико-краєзнавчих студій молодих дослідників, зупинитися на сучасних методах пізнання краю.

Очевидно, що основою краєзнавчого дослідження є прив'язка до окресленої території. Переважно об'єктами тут виступають наявні нині або колись населені пункти (міста, селища, села тощо) певного регіону. При цьому предметом уваги краєзнавця виступають природні особливості й економічні обставини, що передували колонізації території досліджуваного населеного пункту, зміни політичного підпорядкування та суспільно-політичні процеси, які впливали на розвиток інфраструктури краю, життя його мешканців. Розпочинаючи дослідження одного чи кількох населених пунктів певного регіону, краєзнавець повинен володіти не лише інформацією про найбільш поширені та доступні джерела з цієї проблематики, але й певним набором методологічного інструментарію. Оскільки на території України налічується понад 30 тис. населених пунктів, вік окремих з яких перевищує тисячу років, потрібно розрізняти поняття “історичне місто” чи “історичне село”. Порядок визнання населеного пункту “історичним” затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 3 липня 2006 р. Вона визначає, що історичним прийнято вважати місто, селище чи село, яке повністю або частково зберегло свій історичний ареал з об'єктами культурної спадщини і пов'язані з ним розпланування й форму забудови, типові для певних культур або періодів розвитку⁵. Оскільки постанова не вказує певних хронологічних обмежень щодо визнання населених пунктів “історичними”, виникає питання, які міста підпадають під цю категорію. На думку П. Тронька, до неї мають бути віднесені всі міста, яким минуло 300 років, а також усі обласні центри України, що містять у собі великий культурний потенціал⁶. Проте потрібно враховувати, що в Україні у визначенні статусу міст користуються застарілим положенням з 1981 р., відповідно до якого до міст зараховували населені пункти із чисельністю мешканців більше 30 тис.⁷ Оскільки за останні десятиліття відбувалося значне зменшення чисельності окремих міських поселень, особливо районного підпорядкування, кількість жителів яких опустилася нижче позначки 10 тис. осіб, вимагає коригування і поняття “місто”, особливо щодо визначення чисельності його мешканців. У 20-х рр.

XX ст., унаслідок адміністративної реформи, поняття “містечко” в УРСР як таке зникло, однак у Білорусі, Прибалтиці воно збереглося. Нині поняття “містечко” заледве повертається до наукового обігу, але зовсім не як адміністративна одиниця.

Проект нового закону “Про територіальний устрій України” хоча й дає тлумачення терміна міста, проте не вносить жодних змін щодо кількості його мешканців⁸. Я. Верменич дотримується думки, що не можна вважати історичним містом навіть велике поселення, якщо воно не є господарським комплексом, зайнятим, поміж іншим, переробкою і споживанням того, що виробляють навколишні села. Дослідниця виділяє ознаки, за якими населений пункт можна вважати містом. Це зокрема: оборонні укріплення, осідок адміністративних структур певної округи, наявність апарату міського управління, який виконує щодо неї цілком визначені – військові, адміністративні, економічні – функції⁹.

В останнє десятиліття вивчення історії міста трансформувалося у новий напрям історичних студій – містознавство (урбаністика). Характерною його особливістю є зосередження науковців на вузких аспектах історичного розвитку міста. З огляду на це з’явилися окремі напрями урбаністики – геоурбаністика, яка вивчає просторовий розвиток міст, історично-подієвий, історико-культурний, що зосереджується на проблемах містобудівної спадщини та її охорони, і кліометричний, який ставить завданням проводити класифікацію об’єктів чи спостережень в однорідні групи.

Сучасний історик-краєзнавець, досліджуючи місто, не може оминати такої специфічної риси як феномен урбаністичної свідомості. Йдеться про вплив міського простору на історичну пам’ять мешканців, формування системи цінностей. Висвітлюючи історію населеного пункту, він має використовувати знання з історичної топології, так би мовити, на найнижчому рівні: ойконімів, гідронімів, омонімів, урбанонімів, патронімів.

Попри надзвичайно широке, практично необмежене коло проблем які треба всебічно висвітлити вивчаючи історію міста чи села, молодому досліднику потрібно не загубитися, розкрити основні пункти комплексного дослідження населеного пункту, яке передбачає збір й аналіз інформації про:

- повну сучасну назва населеного пункту. Варіанти назви та особливості вимови впродовж його існування;
- положення населеного пункту щодо природних районів, сусідніх міст і сіл, найважливіших транспортних шляхів, промислових вузлів, площа території;
- компоненти природного середовища з погляду оцінки їх впливу на архітектурно-планувальні та транспортно-економічні особливості населеного пункту (рельєф, наявність зелених зон, водойм тощо);
- першу історичну згадку про село, місто (дата і джерела), обставини заснування, формування визначальних рис. Символи населеного пункту (якщо наявні) герб, клейноди тощо. Археологічні свідчення про час безперервного існування поселення;
- спосіб та історію забудови, перших поселенців і будівельників;
- топоніми та мікротопоніми, їх походження та зміни під впливом суспільно-політичних умов;
- основні етапи історичного розвитку населеного пункту, їх відображення у зовнішньому вигляді, характері забудови, архітектурних стилях тощо. Особливості окремих частин населеного пункту;

- важливі суспільно-політичні віхи історії населеного пункту, політичне підпорядкування, адміністративний статус;
- культурне життя населеного пункту в історичній ретроспективі (музичне, театральне, літературне, мистецьке, спортивно-оздоровче). Читальні (клуби), музеї, кінотеатри, бібліотеки, архіви. Навчальні заклади, наукові, культурно-освітні установи, основні напрями та показники їх роботи;
- динаміку народонаселення, вплив міграційних та еміграційних процесів. Соціальна структура, національний склад. Співіснування різних культур: взаємозбагачення, конфлікти;
- повсякденне життя мешканців населеного пункту, основні фактори, що впливають на нього (професійна зайнятість, соціальна захищеність, медичне забезпечення, транспорт, житловий фонд, санітарні умови), моделі суспільної поведінки, особливості проведення вільного часу, розваги тощо;
- конфесійну структуру населення міста (села) й церковно-релігійне життя;
- визначні місця, історичні пам'ятки, пам'ятники, меморіальні дошки;
- визначні особистості та роди міста (села);
- сучасну функціональну структуру: населений пункт як промисловий, торговий, транспортний центр. Комунально-побутове господарство, медичне обслуговування, благоустрій;
- туристичну привабливість, перспективи розвитку населеного пункту;

Особливої уваги заслуговують населені пункти, які зникли з карти України. Масштаби таких втрат у нашій державі є надзвичайно великими. Згідно з даними управління по зв'язках з місцевими органами влади і органами місцевого самоврядування Апарату Верховної Ради України за роки незалежності в Україні зникло понад 500 сільських населених пунктів у зв'язку з відсутністю у них жителів. Через об'єднання з іншими населеними пунктами або через включення їх у межі міст чи селищ міського типу зникло 113 сільських населених пунктів, серед яких 6 селищ і 107 сіл. Відтак тисячі людей, з незалежних від них подій, втратили свою "малу батьківщину". Рекордним для України щодо відмирання сіл став 2000-й рік, впродовж якого з адміністративного обліку знято 86 населених пунктів (у тому числі 78 через відсутність у них людей). До речі, через відсутність жителів жодне село не зникло з території Івано-Франківщини, Тернопільщини, Чернігівщини. Львівщина ж стала рекордною областю з об'єднання населених пунктів, або включення їх у межі міст і селищ міського типу (станом на 2013 рік на Львівщині зареєстровано 1850 сільських населених пунктів – найбільше в Україні). Причиною такого стану справ соціологи вважають від'ємний природний приріст населення та відтік молоді в пошуках роботи¹⁰.

Немало населених пунктів було втрачено внаслідок так званих "соціалістичних перетворень" другої половини ХХ ст. На дні Кременчуцького, Канівського та Дністровського водосховищ опинилося чимало історичних міст і сіл, які золотими літерами вписані в історію України. Серед них: Бакота, Калюс, Ушиця, Лука-Врублевська, Зарубинці та низка інших містечок і сіл.

Вивчення окремих країв, населених пунктів нерозривно пов'язане із дослідженням його населення. У зв'язку з цим чільне місце у ньому посідають проблеми, викликані демографічними, міграційними і еміграційними процесами. Для цього потрібно не лише знати основні джерельні матеріали, які стосуються демографічних процесів, але і їхню специфіку, а відтак і використання в дослідженнях. Зокрема, це

стосується церковних записів, які містять інформацію про народжуваність і смертність, укладення шлюбів, генеалогічні матеріали, переписи, які проводила влада, що управляла конкретною територією.

Демографічна характеристика краю потребує визначення основних чинників, які впливають на кількісний показник народонаселення, його національну, соціальну, релігійну структуру. Без цього неможливо об'єктивно відтворити історію заселення краю¹¹.

Історичне дослідження неможливе без вивчення соціальної історії краю. Тут йдеться не лише про соціальні групи населення, їх структуру та вплив на суспільні процеси, але й про окрему людину, її взаємини з навколишнім оточенням. В історичному краєзнавстві ці проблеми екстраполюються на локальний рівень. Досліджуючи соціальну історію краю, насамперед висувають такі аспекти, як історична пам'ять населення, етнографічні райони, що історично сформувалися з притаманними їм культурно-побутовими групами населення, соціальна структура і соціальна мобільність населення (професійна структура, його кількість, статеві-вікова структура, приріст (скорочення) та фізичне переміщення, соціальні конфлікти)¹².

В історично-краєзнавчих студіях навіть у часи тоталітаризму, на відміну від загальноісторичних праць, значною мірою був завжди присутнім антропологізм. Без людини з її індивідуальними рисами, переживаннями, власним мікросвітом, побутовим повсякденням не обходилася практично жодна історико-краєзнавча публікація. Тому, коли впали ідеологічні обмеження, вітчизняні історики-краєзнавці почали активно використовувати у своїх працях методику, напрацьовану західними дослідниками в галузі мікроісторії та історії буднів. Об'єктом мікроісторії є людина, або ж соціальна група людей, яка проживає на певній історично сформованій території. За словами одного із відомих представників цього напрямку, італійського історика Джованні Леві, "мікроісторія означає не розглядання дрібниць, а висвітлення в деталях"¹³. Мікроісторія дає можливість максимально багатогранно і точно показати історичні особливості й частковості притаманні групі індивідів досліджуваного району, взаємозв'язок культурних, соціальних, економічних, політико-правових взаємин між ними. Історик може сфокусувати увагу на вивченні соціального кризь бачення особистості, але не сам побут, а щоденну свідомість і поведінку. Відтак людина у таких дослідженнях відтворена у дії, у взаєминах з іншими, в конкретних обставинах (природних, часових, політичних). Найцікавіше вивчати людей минулого у переломні моменти їхнього життя – конфліктів, суперечок, екстремальних ситуаціях¹⁴.

Повсякденність кардинально впливає на формування світогляду людини, і є результатом її свідомої діяльності і невід'ємним атрибутом її життя¹⁵. Увагу істориків до повсякденності можна пояснити тим, що, незважаючи на своє універсальне походження і призначення, вона залишається основою збереження культурних традицій тієї чи тієї спільноти. Саме у повсякденній сфері чи не найколеритніше проявляються етнічні особливості регіону: облаштування побуту, обряди, мова, звичаї, стереотипи поведінки, зберігають унікальний колорит життя як нації загалом, так і окремого краю. Не простим завданням історика-краєзнавця є віднайти і відчувти в історії повсякденності те, що відтворює дух конкретної епохи.

Дослідження повсякденності передбачає аналіз соціально-психологічної діяльності особи. Вивчення окремих проявів буденних переживань особистості свідчить про їхнє непересічне значення для внутрішнього світу людини. Перспективним і

поки що недостатньо розробленим напрямом історії повсякденності є вивчення лінгвістичних особливостей буденної мови, як невід'ємного носія і виразника культури людини. Комплексний підхід істориків та філологів у дослідженнях краю уможливило б показати спільні та відмінні риси спілкування та співіснування людей в різних регіонах, населених пунктах, родинах.

Тематика краєзнавчих досліджень у галузі буденної історії надзвичайно широка. Відповідно й джерела для її вивчення різноманітні. Це усні свідчення, сімейні альбоми та сімейні реліквії, приватні щоденники, епістолярна спадщина, індивідуальні колекції чи захоплення тощо. Для вивчення історії буденності має значення не стільки саме джерело, як методика роботи з ним. Дослідникові необхідно віднайти суб'єктивне, персональне, часто глибоко приховане в окремій людині чи групі людей, які характеризують обличчя краю. При цьому важливими є не лише факти її участі в тому чи тому процесі, а з'ясування мотивації поведінки у конкретно взятій ситуації.

Буденність не можливо досліджувати без урахування особливостей ментальності місцевого населення. В українській історичній науці вперше на це звернув увагу Микола Костомаров у статті “Дві руські народності” ще в 1861 р.¹⁶.

Історико-краєзнавче дослідження не буде повним якщо залишити поза увагою діяльність релігійних інституцій краю: церкви, костелу, синагоги, молитовного дому тощо. Вони виступають як суспільно-релігійні організації, що мають потужний вплив на культурне життя парафії, її духовний стан, моральні цінності. Культурні споруди нерідко є поодиноким архітектурним окрасом населеного пункту, осередком духовного, політичного, освітнього життя його мешканців. У кожному регіоні України формувалися різні традиції у ставленні до релігії. Їх вивчення допоможе відобразити культурну строкатість і неповторність усіх куточків нашої держави.

Дослідження історії краю немислиме без висвітлення ролі визначних осіб та окремих родів, котрі тут проживали. З їх іменами нерідко пов'язане заснування та назва населених пунктів. Тому дослідник-краєзнавець повинен оволодіти основами генеалогії.

Генеалогічні дослідження упродовж десятиліть забуття не толерувалися з політичних міркувань. Натомість нині спостерігається великий інтерес до вивчення родоводів. Активно діє низка товариств, серед них: Українське генеалогічне товариство; Центр генеалогії і біографіки; Українське геральдичне товариство; Українсько-польське генеалогічне бюро. З'явилося чимало праць з історії і генеалогії правлячих династій та князівських родин (Л. Войтович, О. Однороженко, В. Собчук, О. Целуйко); української шляхти (Н. Яковенко, І. Кривошея, І. Смуток, І. Мицько, М. Довбищенко, С. Лисенко, Є. Чернецький); козацької старшини (В. Кривошея, В. Томазов, Я. Дашкевич, І. Ситий, О. Алфьоров). Цікавими і новаторськими є праці Ю. Легуна, об'єктом дослідження якого стали джерела до генеалогії селян Правобережної України. Генеалогічними дослідженнями займаються не лише дослідники-фахівці, але й велика кількість аматорів, які зазвичай вивчають власні родоводи. Дослідник-краєзнавець повинен постійно пам'ятати, що генеалогія потребує якнайбільшої обережності при роботі з джерелами. Адже предметом дослідження тут виступають сім'я, родинні зв'язками, тобто інтимні, інформаційно захищені від сторонніх відомості.

Укласти родовід з кінця ХХ ст. допомагають комп'ютерні програми. Їх розробники передбачили збереження відповідних генеалогічних даних, можливість їх вза-

ємопов'язання і графічного демонстрування, розміщення інформації на персональних сайтах, генеруючи відповідні Web-сторінки, чи дозволяючи включити інформацію користувача до всесвітніх баз даних.

Значної популярності в Україні набуває тісно пов'язана з генеалогією просопографія, яку трактують як метод дослідження колективної біографії так званого “анонімного” суспільства. Методика просопографії дає змогу укласти портрет соціальної групи людей шляхом вивчення біографій усіх її членів у певну епоху. Застосовувати просопографічні методи історика-краєзнавця спонукає потреба комплексного вивчення соціокультурного середовища краю. Результатами просопографічного дослідження можуть бути: реконструкція просопографічного портрета конкретної особистості; створення колективної біографії кількох осіб, об'єднаних спільними чинниками; опис способу життя і занять представників певних соціальних станів.

Образ краю чи окремого його населеного пункту часто асоціюється із наявними там пам'ятками історії та культури. Відтак практично жодна наукова історико-краєзнавча праця не обходиться без пам'яткознавчого сегмента. Відповідно краєзнавцеві необхідно володіти методикою досліджень пам'яток, зокрема, орієнтуватися в теоретичних та практичних проблемах пам'яткознавства, методологічних і організаційно-правових засадах охорони пам'яток, методиках проведення конкретних пам'яткоохоронних заходів, популяризувати пам'ятки історії і культури серед громадськості.

Останнім часом, з огляду на надмірне техногенне навантаження на довкілля, актуалізувалася проблема його збереження. Сьогодні можемо говорити про такий напрям досліджень, як екологічне краєзнавство¹⁷. Краєзнавча екологія несе на собі не лише наукове, а й суспільне навантаження, позаяк формує у мешканців краю культуру у ставленні до природного середовища. У підготовці краєзнавчого дослідження важливо реконструювати образ природи краю у минулому, до освоєння його людиною, розкрити етапи й методи господарського освоєння території, що сприяє усвідомленню населенням сучасних екологічних проблем, процесів і явищ у конкретному регіоні, дає можливість їх прогнозування.

Складовим елементом та новим напрямом у підготовці історика-краєзнавця є також бібліологічне і бібліотечне краєзнавство¹⁸. Об'єктом дослідження першого виступає система “краєзнавчий документ – користувач” у контексті соціального інституту, а центрами бібліотечного краєзнавства регіонів – обласні універсальні наукові бібліотеки, які акумулюють краєзнавчу літературу. Бібліолог-краєзнавець розшукує та фіксує окремі примірники видань, що стали визначними віхами в історії та культурі кожного народу. Тут, зокрема, йдеться про пошук у бібліотеках регіону цінних видань, дослідження стану їхнього збереження, типу і особливостей оправи, аналіз архівних матеріалів щодо історії появи, видання та функціонування книжки тощо. Складову частину бібліологічного краєзнавства становлять створення повних бібліографічних описів видавничих серій, які в різні часи видавали окремі видавництва чи приватні особи.

Результативність історико-краєзнавчих студій залежить безпосередньо від зацікавленості дослідника, його володіння методикою проведення наукових пошуків¹⁹. Наявні напрацювання²⁰ пропонують апробовані схеми, які є базовими для молодого дослідника. Основними, взаємозумовленими етапами комплексного дослідження виступають: вибір теми, формування цілей і завдань; вибір об'єктів дослідження; розробка робочої гіпотези; визначення методики проведення дослідження, органі-

зації збору матеріалу, аналіз зібраного матеріалу; обґрунтування висновків і пропозицій, оформлення, обговорення і рецензування результатів, при можливості їх практичне впровадження та розрахунок фактичної ефективності²¹.

Водночас краєзнавчі студії потребують не тільки знання базових методів, а й здатності дослідника творити нові, самостійні ідеї. Уміння продукувати креативні, неординарні ідеї, мабуть, єдиний шлях заглянути в майбутнє свого краю, творити його, намагаючись уникати помилок своїх попередників. Саме тому істориків-краєзнавцю необхідно шукати та вивчати нові способи мислення, не боятися висувати найнеймовірніші, на перший погляд, судження.

Не секрет, що ідея – це нова комбінація старих елементів. Всебічна інформатизація усіх аспектів людської діяльності забезпечує доступ до надбань людського розуму в усіх галузях і напрямках досліджень, до відкриттів, нововведень і досягнень. Це дає можливість, спираючись на надбання минулого і сьогодення, творити нові моделі та методи мислення, ставити неординарні завдання, шукати їх розв'язки. Творити нові ідеї може лише той, хто бажає ставити запитання, читати, нагромаджувати знання, кидати виклик, працювати самостійно. Нове рішення зазвичай базується на аналізі зібраних та ретельно аналізованих фактів.

Дослідники способів мислення стверджують²², що для творчого розв'язання проблеми потрібно глянути з іншого ракурсу, виявити нові зв'язки, знайти нетрадиційні рішення, зламати стереотипні схеми. Для цього необхідно залучити не тільки власні спостереження, але й відчуття. Історичне краєзнавство має широкі зв'язки з науковими дисциплінами, що виходять за межі гуманітарних знань. Наприклад, всебічне дослідження демографічних процесів того чи того краю чи окремого населеного пункту неможливе без володіння основами математичної статистики, археологічні знахідки не промовлять до нас без хімічних реактивів та оптичних приладів тощо. Отже, краєзнавець повинен виходити за межі власної сфери діяльності, не боятися експериментувати, пам'ятати, що результат пошуку потребує наполегливої праці, великих затрат інтелектуальної енергії. Застосовуючи тільки відомі методи, можна досягти стандартних рішень. Неординарна ідея може народитися зненацька, однак переважно у тих осіб, які мають підґрунтя, які на неї налаштовані.

Подаючи дослідникам певні схеми, пам'ятаємо, що геніальні рішення, як і твори мистецтва, найчастіше не підпадають під жодну усталену модель. Альтернативним підходом розвитку творчості людини через розв'язання проблеми є розвиток через візію. Такий підхід передбачає насамперед потребу заглянути в майбутнє, де фактично будь-яка мрія може стати реальністю. Прихильник цього підходу австралійський футуролог доктор Пітер Ельярд переконаний, що формулювання проблеми нерідко обмежує її подальше розв'язання²³. Застереження вченого дуже доречні при дослідженнях таких напрямів краєзнавчих досліджень, як соціальна історія, історія буднів тощо. Наприклад, невід'ємним елементом вивчення повсякдення населення міста чи села є стан здоров'я мешканців та можливості його підтримувати на належному рівні. Дослідник традиційно вивчає наявність (чи відсутність) медичних установ, їхній профіль, забезпечення їх необхідною технікою, фінансування з боку держави, забезпечення аптек медикаментами та спроможність людей їх придбати тощо. Водночас здоров'я населення – це відсутність хворіб, а не можливість їх лікувати. Навіть у країнах із розвинутою системою охорони здоров'я достатньо хворих і не великі можливості прогнозувати майбутнє у цій галузі. Мережа медичних закладів свідчить про хворобливість населення, а не про його здоров'я. Плануючи

необтяжене недугами майбутнє, насамперед необхідно шукати шляхи їх уникнення: популяризацію та створення умов для здорового способу життя, заняття фізичними вправами, створення позитивного психологічного клімату та позитивних взаємин між людьми, охорону довкілля тощо. Очевидно, і кошти, виділені на це, повинні бути такими, щоб з часом їх не потрібно було вкладати в лікування хворих. Адже яким би якісним не було медичне обслуговування, буденне життя хворої людини не буде радісним. Ельярд загострює увагу на дуже важливому пункті дослідження – загрозі поставити завдання надто вузько.

Ще один аспект наукового пошуку – уміння завчасно сформулювати та ставити перед собою конкретну мету. Звісно, бувають винятки, однак більшість винаходів відбулося саме завдяки чіткому баченню результату пошуку.

Творче мислення передбачає використання методик з інших галузей знань та практик. Зокрема, розвиток реклами для творення нових продуктивних ідей завдячує практиці “мозкового штурму”. Гордон Драйден наводить цікаві приклади застосування на практиці нетрадиційних способів мислення: Волт Дісней створив грандіозну бізнес-імперію Діснейленд, поєднавши мультиплікаційну мишку Мікі з ідеєю туризму; поєднання крамниць та автомобільних стоянок утворило великі торгові центри; компанія Sony з’єднала навушники і радіотранзистор, що допомогло їй створити плеєр; просто збільшивши гамбургер, Мак-Доналд винайшов біг-мак, а фірма Prince заробила статки на тому, що побільшила тенісну ракетку; комп’ютерна перевірка правопису різко скоротила кількість помилок в текстах – і це тільки крапля в морі подібних прикладів²⁴.

На жаль, ми не можемо навести багато прикладів такого прогресу в системі освіти. Зарубіжна історіографія пропонує низку методів стимуляції мислення, адже життя – не іспит з наперед сформульованими питаннями та списком літератури для пошуку відповідей. Правильна відповідь залежить безпосередньо від поставленої наперед мети, однак життя (наукове, творче, повсякденне) неоднозначне і потребує пошуку кількох правильних рішень, відтак зупинятися на одному неприпустимо.

У книзі “Подорожі всесвітом”²⁵ Д. Коберг і Дж. Бегналл пропонують дослідникам використовувати в наукових пошуках суто фізичні терміни: збільшити, поділити, вилучити, відвернути, переставити, зробити однорідним, скрутити, стиснути, перевернути, доповнити, занурити, пом’якшити, розпушити, обійти, додати, відняти, повторити, наростити, розтягнути, витиснути, відбити, заслонити, розділити, інтегрувати, символізувати, абстрагувати розчленувати та ін. Подвоєна проблема переміщення людей у великих містах спричинила створення уже нині звиклих двоярусних автобусів та пасажирських поїздів; розширена проблема забезпечення товарами першої необхідності витворила гігантські універсальні супермаркети, де частину продавців замінили возики та полиці самообслуговування; вимушена потреба організації харчування в екстремальних умовах – до сухих пайків в пакетиках, розтягнута – до стрейчових тканин та лімузинів. Такий перелік можна продовжувати, але зрозуміло одне – автори цих винаходів, які сьогодні є буденними речами нашого побуту, мислили неординарно.

Підсумуємо. Дослідження різноманітних аспектів життя краю потребує постійного пошуку і вдосконалення. Для високорозвиненої країни Японії “постійне вдосконалення” – це ціла філософія, яка спонукає будь-яку особу щоденно удосконалювати себе, свою роботу, продукти споживання, методи спілкування, способи пересування, звички тощо.

Вивчення способів мислення у рамках логіки філософії, психології, інформатики чи моделювання, на жаль, не передбачає методики відкритого неупередженого пошуку нових ідей у різних напрямках. Краєзнавчі студії не тільки дозволяють, а й спонукають розширювати свій мислений потенціал, не обмежуватися тільки логічним мисленням, застосовувати такі його різновиди, як аналітичне, концептуальне, теоретичне, критичне, нелогічне, рефлексивне, візуальне, символічне, пропозиційне, міфічне, метафоричне, аналогічне, конструктивне, ліричне, поетичне, практичне, сфокусоване, конкретизоване, амбівалентне, фантазійне, тощо.

Дослідження фактично усіх напрямів вивчення історії краю має здатність і повинно виходити за межі усталених схем і моделей, керуватися не тенденційними поглядами, заборонами та упередженнями, а використовувати широкий діапазон можливостей кращого розв'язання проблеми.

Очевидно, необхідні гнучкі зміни як у навчальних програмах, так і в методичних підходах до засвоєння матеріалу. Запам'ятати певний набір відповідей на наперед сформульовані питання і вміти їх викласти на іспиті – не є шляхом, що стимулює творче інноваційне мислення, а відтак не відповідає потребам нашого динамічного часу.

Сучасні методи навчання повинні залучати всі творчі можливості особистості. Історичне краєзнавство, на нашу думку, є тією навчальною дисципліною, яка дає змогу розкрити творчий потенціал дослідника, формувати його як майбутнього науковця, активного громадянина, творця майбутнього свого краю.

¹ Русова С. Вибрані педагогічні твори / Софія Русова; Вступна стаття О. В. Проскура. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.

² Короткий огляд їхніх поглядів див: Голубко В. Історичне краєзнавство. Навчальний посібник / В. Голубко, С. Качараба, А. Середяк. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – Ч. I. – С. 5–43.

³ Верменич Я. В. Історична регіоналістика в Україні: спроба концептуального аналізу / Я. В. Верменич; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К.: [б. в.], 2001. – 232 с.; Верменич Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні / Я. В. Верменич; Наук. ред. П. Т. Тронько. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2003. – 516 с.

⁴ Див зокрема: Шишка О. Наше місто – Львів. Посібник з курсу “Львовознавство” / О. Шишка. – Частина I. – Львів, Центр Європи, 2002. – 192 с.; Шишка О. Наше місто – Львів: посібник з курсу “Львовознавство”. – Частина II / О. Шишка. – Львів: Центр Європи, 2005. – 174 с.

⁵ Кабінет Міністрів України. Постанова від 3 липня 2006 р. N 909 Про затвердження Порядку визнання населеного місця історичним. Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 209 (209 2009 п) від 25.02.2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/909-2006-%D0%BF>

⁶ Див.: Тронько П. Т. Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень. Досвід. Проблеми. Перспективи / П. Т. Тронько; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2001. – 49 с.

⁷ Указ Президії Верховної Ради Української РСР про порядок вирішення питань іністративно-територіального устрою Української РСР. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1654-10>.

⁸ Проект закону України Про територіальний устрій України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dniprorada.gov.ua/proekt-zakonu-ukraini>

⁹ Верменич Я. В. Історичне місто як об'єкт регіональних досліджень / Я. В. Верменич // Історія України: маловідомі імена, події, факти (Зб. статей). – К., 2000. – Вип. – 10. – С. 73–87; Верменич Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історичної урбаністики / Я. В. Верменич // Укр. іст. журнал. – 2004. – № 3. – С. 21–38.

¹⁰ Хмельовська О. За роки незалежності з мапи України зникло 641 село / Тиждень. – 13 квітня 2013 р – [Електронний ресурс] / Оксана Хмельовська. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/77330>

¹¹ Зінич В. Т. Сучасні етнодемографічні процеси в Україні / В. Т. Зінич; НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. – К., 2004. – 67 с.; Наулко В. Хто і відколи живе в Україні / В. Наулко. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1998. – 80 с.

¹² Черниш Н. Соціокультурний підхід у соціогуманітарних науках: Обмін сенсами / Н. Черниш, О. Ровенчак // Соціологія: теорія, методи, маркетинг: Науково-теоретичний часопис. – 10/2005. – № 4. – С. 92–103.

¹³ Медик Х. Микросторія / Ханс Медик // Thesis. – 1994. – Вип. 4. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.rusgermhst.ru/documents/Bibliografiya/rusgermhst-anops-20-gus.pdf>

¹⁴ Див., наприклад: Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) / Ярослав Грицак. – К.: Критика, 2006. – 632 с.; Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. / Наталія Яковенко. – К.: Критика, 2002. – 416 с.; Голубко В. Львів та львів'яни після “Великої війни”: будні міста і його мешканців / Віктор Голубко // Гілея. Науковий вісник. – Вип. 70 (№3). – К., 2013. – С. 16–26.

¹⁵ Людтке А. “История повседневности” в Германии после 1989 года / А. Людтке // Казус: индивидуальное и уникальное в истории. – 1999 (вып. 2). – Москва, 1999. – С. 117–126; Пушкарева М. Л. Предмет и методы изучения истории повседневности / Н. Л. Пушкарева // Этнографическое обозрение. – 2004. – № 5. – С. 3–19.

¹⁶ Костомаров М. Дві руські народности. Переклав Олександр Кониський, з переднім словом Дмитра Дорошенка / Микола Костомаров. – К.; Лайпціг: Українська накладня, [б.р]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nastupna.com/public-omain/kostomarov-dvi-ruski-narodnosti>

¹⁷ Крисаченко В. С. Екологічна культура / В. С. Крисаченко. – К.: Заповіт, 1996. – С. 47–55; Соціальна екологія: Навч. посіб. / За ред. Л. П. Царика. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – С. 166–172; Гуманитарная экология и экологическая этика: сайт Киевского экологокультурного центра. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecoethics.ru/>

¹⁸ Кушнарченко Н. М. Бібліотечне краєзнавство: Підручник / Н. М. Кушнарченко. – К.: Знання, 2007. – 502 с.; Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Ярослав Ісаєвич. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с.; Якимович Б. Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти / Богдан Якимович. Львівський національний університет імені Івана Франка, Наукова бібліотека; Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України. – Львів; Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 691 с.

¹⁹ Див.: Методологія проведення наукових досліджень студентами та молодими науковцями. Бібліографічний список літератури / Укладач: Крамарева А. В. – Запоріжжя, 2012. – 8 с.

²⁰ Див.: Основи наукових досліджень. Навчальний посібник / Г. С. Цехмістрова. – К.: Видавничий Дім “Слово”, 2003. – 240 с.; Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. – 4-те вид. випр. і доп. / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарченко. – К.: Знання, 2004. – 307 с.

²¹ Котик З. Практикум з основ наукових досліджень: методичні вказівки / З. Котик. – Львів: Вид-во “Растр-7”, 2016. – С. 26–27.

²² Див.: Драйден Г. Революція в навчанні / Гордон Драйден, Джаннетт Вос. / Перекл. з англ. М. Товкало. – Львів: Літопис, 2011. – 544 с.

²³ Як мислити, щоб творити нові великі ідеї / Драйден Г. Революція в навчанні / Гордон Драйден, Джаннетт Вос. / Перекл. з англ. М. Товкало. – Львів: Літопис, 2011. – С. 197.

²⁴ Драйден Г. Революція в навчанні... С. 201–203.

²⁵ Там само. – С. 205.

Віктор Голубко, Алла Середяк.

Методичні засади підготовки історика-краєзнавця: досвід, перспективи.

Вивчення історії краю вимагає від дослідника володіння методологією історичного дослідження. Передусім це стосується визначення переліку основних об'єктів: населених пунктів, історичних пам'яток, духовних та культурних осередків. Важливе місце в історико-краєзнавчих студіях посідають проблеми пов'язані із дослідженням соціальної історії краю: дослідження щоденних практик, сприйняття подій та переживань людини. Нові напрями потребують володіння дослідником новітніми, часом революційними способами мислення та пізнання.

Victor Holubko, Alla Serediak.

Methodical Bases of Preparation of a Specialist On the Local History: Experience and Prospects.

The study of the history of a country requires on behalf of the researcher the knowledge of historical research methodology. First of all, it concerns the list of basic objects, namely settlements, historical monuments, spiritual and cultural centres. The solution of problems concerning researches on social history of the country, its everyday life and its populace's perceptions of events and experiences makes up an important place in historical and local lore studies. New directions demand from the researcher the newest and, frequently, revolutionary ways of thinking and knowledge.